

## Rövidítések

- APF SOCG – Archivio storico della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli (o de Propaganda Fide), Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali
- EKK – Egyetemi Könyvtár, Kézirattár
- ÖStA HHStA St. abt. – Österreichisches Staatsarchiv, Haus- Hof- und Staatsarchiv, Staatenabteilungen
- PL AEV Act. Rel. – Prímási Levéltár, Archivum Ecclesiasticum Vetus, Acta Religionaria

**A szomszédos országokban folyó könyvtörténeti kutatásokról. Néhány figyelemreméltó katalógus (1978–1998).** Átlapozva a *Kniha '93-'94-es*, 1996-ban megjelent kötetét, elgondolkoztam Gabriela Žibritová asszony közleményén, amelyben az elmúlt évtized magyarországi könyvtörténeti kutatásait foglalja össze.

Átnézve a *Magyar Könyvszemle* utolsó húsz évének számaint, rájöttem, annak ellenére, hogy a magyarországi szerzők egyenként elég jól ismerik és hasznosítják a szlovákiai, romániai, horvátországi vagy ausztriai kutatások eredményeit, a könyves szakma legrégebbi folyóiratában a szomszédos országokban megjelent könyvekről, alapvető fontosságú nyomtatott katalógusokról csak elvétve jelent meg ismertetés. Ezt a hiányosságot nem szabad azzal sem indokolni hogy lám, még a legfrissebb szlovák, román stb. szakirodalomban sem hivatkoznak alapvető magyarországi dokumentumkötetekre, és új felfedezésként megjelentetnek forrásokat, nem hivatkoznak újabb monográfiáinkra. Csak példaként említem Igor Graus közleményét a besztercebányai ispotály 1533-as könyvkatalógusáról, amely most a *Kniha '95-'96-os* kötetében (Martin, 1997. 135–143.) jelent meg többedszerre, ráadásul úgy, hogy a jegyzék variánsairól még mindig nem tud a szerző (vö. IPOLYI Arnold, *Századok* 1874. 632.; ÁBEL Jenő (MTAK MS 335/5) és DÉZSI Lajos (JATE EK MS 550) is lemásolta; Adattár 13. 3–6.).

A több mint 20 éves *Kniha*, a Matica slovenská könyvtártudományi és könyvtörténeti évkönyve (*Zbornik o problémoch a dejinách knižnej kultúry*) két utolsó kötete, és több más szomszédos országban megjelent kiadvány jól mutatja a szlovákiai, romániai, horvátországi kutatások megélénkülését, azt is, hogy a kutatók törekszenek a könyvtári és a levéltári forrásokat is megismerni, és forrásközei interpretációt adni. Azt hiszem elvárható lenne, hogy a mai Szlovákia, Románia, Horvátország stb. területén valaha volt bárminemű nyomda, könyv, könyvtár ne csak mint a szlovák, román, horvát stb. nemzeti kultúra monumentuma tűnjék fel, de mindenképpen fontos számunkra, ha a dokumentumokat feltárják és eredeti nyelven kiadják. Hasonlóképpen fontos lenne az is, ha konferenciánkra kölcsönösen meghívnanánk egymást, igaz ebben az irányban is történtek lépések. A 700 éves Pozsony ünnepségsorozatának könyvtörténeti kötete (*Kniha '93-'94*. Martin, 1996.) és a 740 éves Besztercebánya ünnepségek alkalmával 1995-ben rendezett konferencia aktái (*Kniha '95-'96*. Martin, 1997.) még nem ezt a helyzetet mutatják. Úgy tudom, hogy az 1998. őszi lőcsei konferenciának már volt magyarországi vendége és az együttműködés számos szép példáját tudnánk említeni. Nem szabadna arra várni, hogy egy „európai” (tehát nyugat-európai) ország jószolgálati tevékenységként közvetítsen közöttünk.

Anélkül tehát, hogy az elmúlt húsz év romániai, szlovákiai, jugoszláviai (horvátországi és szerbiai) és ausztriai, a magyar művelődés történetét érintő könyvtörténeti kutatásait akarnám összefoglalni, a teljesség igénye nélkül röviden megemlítenék néhány fontos régi-nyomtatvány-, illetve kézirat katalógust.

Az ősnymtatványok katalógusainak sorát a gyulafehérvári Batthyánaeum (*Catalogus incunabulorum Bibliothecae Batthyányanae*. Conscriptus Petro KULCSÁR. Szeged, 1965.), a nagyszombati Brukenthal Múzeum (Veturia JUGĂREANU: *Catalogul colecției de incunabule*. Sibiu, 1969., Muzeul Brukenthal.; a szerző erről a gyűjteményről korábban önálló kötetet adott ki: Veturia JUGĂREANU: *Crîmpeie de cultură din secolul al XV-lea oglindite în colecția de incunabule a Bibliotecii Brukenthal din Sibiu*. Sibiu, 1956, Muzeul Brukenthal /Studii și comunicări 7./), és a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai könyvtár (FIKK László–BALÁZS Lajos: *Catalogus incunabulorum Bibliothecae Teleki-Bolyai*. – *Catalogul incunabulelor din Biblioteca Teleki-Bolyai*. Tîrgu Mureș, 1971.) után a kolozsvári Egyetemi Könyvtár követte:

MOSORA, Elena – HANGA, Doina: *Catalogul incunabulelor. Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca*. Cluj-Napoca, 1979. Edituria Dacia.

A 84 művet leíró (és további 5, mikrofilmen lévő említő) katalógus, amely néhány érdekes metszet reprodukcióját is közli, igaz nem a legfejlettebb nyomdatechnikai eljárással, számunkra inkább – amint a legtöbb megjelent katalógus –, a kéziratos bejegyzések közlése miatt értékes. Sajnos a bejegyzésekhez nem készült mutató, így például Mikó Imre ősnymtatványait a tételes átolvasás után vehetjük számba, és azt sem tudjuk, vajon valamennyi, a kötetekben szereplő bejegyzést közzé tették-e az összeállítók. A könyvtár ősnymtatvány gyűjteményének történetét az előszóból nem ismerhetjük meg, minthogy az inkább az európai nyomdászatra, semmint a könyvtár történetére vonatkozó megjegyzéseket közöl. A bukaresti Nemzeti Könyvtár incunabulum gyűjteményét 1956-ban kezdték összeszedni, leginkább az állam által konfiskált könyvtárakból. A könyvtár története román és angol nyelvű előszóból is megismerhető.

SCHATZ, Elena-Maria: *Catalogul colecției de incunabule*. București, 1995, Biblioteca Națională a României.

E katalógushoz már a korábbi possesszorok mutatója is csatlakozik, és a bejegyzések olvasata is pontosabbnak tűnik, kevesebb benne az olyan hiba, ami fejből is javítható. A gyűjteményben 141 kötet eredetiben, 19 pedig mikrofilmen olvasható. A tulajdonosi bejegyzések igazolják azt az egyébként közismert tényt, hogy leginkább az Erdélyből elhordott könyvanyag képezi a reprezentatív bukaresti könyvtárak anyagának nagy részét. Az aradi, csiksomlyói és eperjesi (!) ferenccsek könyvei mellett előfordul a Batthyánaeumból oda került két kötet is, de számos más erdélyi bejegyzés is olvasható a kötetek leírásában.

Az erdélyi szász könyvtörténeti kutatásnak inkább nagy múltja, semmint jelene van. Átfogó jellegű munkák természetesen jelennek meg (lásd például: Hans MESCHENDORFER: *Das Verlagswesen der siebenbürgen Sachsen. Ein Überblick*. München, 1979, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks. /Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks. Reihe B.: Wissenschaftliche Arbeiten. Bd. 36./, de a forráskutatáson nyugvó könyvtörténeti monográfiákat nem találjuk. A Vereins für siebenbürgische Landeskunde folyóiratai és könyvsorozatai a múlt századtól kezdve a mai németországi és ausztriai kiadványokig (historiográfiai áttekintésként lásd: *Wege Landeskundlicher Forschung. 25 Jahre Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde 1962–1987*. Red. von Konrad G. GÜNDISCH. Köln-Wien, 1988. Böhlau. /Siebenbürgisches Archiv. Bd. 21./) számos fontos könyvtörténeti tanulmányt közöltek Gustav Gündischnek, aki a legutóbbi évtizedekben talán a legtöbb figyelmet szentelte a könyv-, és olvasmánytörténeti kutatásoknak, már nem volt ideje kiterjeszteni tevékenységét a levéltári dokumentumok összegyűjtésére. Tanulmányai összegyűjtve is megjelentek a „Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens” sorozat 14. köteteként (*Aus Geschichte und Kultur der siebenbürger Sachsen*. Ausgewählte Aufsätze und Berichte von Gustav GÜNDISCH. Köln-Wien, 1987, Böhlau). Ha azonban azokat a könyveket akarjuk kézbe venni, amelyeket e tanulmányok említenek, Romániában kell kutatnunk. Ezért is fontosak a kiállítások (vö. például: *Transylvanica. Ausstellung seltener Bücher des XV. bis XIX. Jahrhunderts*. 27. Septem-

ber bis 31. Oktober 1991. Katalog von Hans MESCHENDORFER. München, 1991. /Ausstellungskataloge der Bayerische Staatsbibliothek. 57./), és az ott maradt gyűjtemények katalógusai. A nagyszabeni könyvtárak közül a legjelentősebb a Brukenthal Múzeum régi gyűjteménye.

NÄGLER, Doina: *Catalogul transilvanicelor*. Biblioteca Muzeului Brukenthal. Vol. I. (Sec. XVI–XVII. Vol. II. (Sec. XVIII.) Sibiu, 1974, 1982.

A XVI–XVII. századból a megjelenés időrendjében 612, a XVIII. századból ugyanilyen rendben 1140 kiadványt sorol fel a szerző a könyvtár transylvanica gyűjteményéből, vagyis az erdélyi kiadványokat, illetve erdélyi szerzők másutt megjelent műveit. Az első kötethez elkészült a possesszor mutató is, a másodikhoz már nem, de az egyes kötetek leírásánál röviden feltünteteti a katalógus a provenienciát is. Samuel Brukenthal könyvtárának történetét a magyar nyelvű szakirodalomból is jól ismerheti az érdeklődő, ám a most folyó szabeni olvasmánytörténeti kutatás levéltári dokumentumait érdekes lesz szembesíteni ezzel a katalógussal. Az első kötet mutatói már jelzik azt, hogy csak ritkán kerültek a városi polgárok könyvei a XVIII. századi gyűjtő könyvtárába, kevés a helyi korábbi tulajdonos. Annak ellenére így van ez, hogy a középkori domonkos rendház, majd az evangélikus gimnázium, illetve a városi könyvtár jelentős része is inkorporálódott a gyűjteménybe. Ezzel szemben érdekességként előfordul Köleséri Sámuel neve három kötetben, vagy a nagyenyedi kollégiumi könyvtár egyik első donátoráé, Ölyvesi Balázsé is (igaz, az enyedi kollégium könyvtárát már a XVII. században többször menekítették az erődített Szebenbe). A Brukenthal Múzeum nem transylvanica anyagának katalógusa nyilvánvaló, hogy olvasmánytörténeti szempontból legalább ilyen fontos lenne, de erre, látva a mostani állapotokat, még várunk kell.

Nagyszabon másik, jelentősebb régi könyv állománnyal rendelkező gyűjteménye a román nemzeti kulturális mozgalom, az Astra könyvtára.

AVRAM, Mircea: *Calendarele Sibiene în limba germană (sec. XVI/XX)*. Sibiu, 1979, Editura Bibliotecii Astra.

A szerző az erdélyi, főként a nagyszabeni nyomdászat történetének kutatója, elsősorban a XVI–XIX. századi kiadványok elemzésével foglalkozik (Vö. Elena DUNĂREANU–Mircea AVRAM: *Presa sibiană în limba germană (1778–1970)*. Sibiu, 1971, Biblioteca Astra) Most a könyvtár állományát alapul véve, de a nagyszabeni könyvtermés egészére figyelve regisztrálja ez a katalógus az eddig ismert szabeni kalendáriumokat, amely a szlovákiai és a magyarországi hasonló kiadványokkal együtt használva jó segédeszköze lehet az alsóbb néprétegek olvasási szokásait kutatóknak. Az Astra könyvtárának állománykatalógusai közül a vizsgált időszakban a XVIII. századi európai nyomtatványoké jelent meg:

CORNEA, Lucian: *Cartea străină veche în Bibliotheca „Astra” sec. XVIII*. Catalog. Sibiu, 1982, Editura Bibliotecii Astra.

A rövid, igazából a 446 leírt könyvhöz nem nagyon kötődő mondandót tartalmazó, az európai felvilágosodás főbb szellemi áramlatait és nagyobb alakjait felelmegető előszót az időrendes katalógus követi. Az elég sok hibával közzét, de teljes (rövidítések nélküli) címléírásokat 6 index egészíti ki, így a kötet jól és könnyen használható. A tulajdonosok között nem meglepő a sok magyar és szász név.

A romániai kutatás természetesen nagy hangsúlyt helyez a román nyelvű kiadványok történetére, illetőleg a könyvnek a román társadalomban betöltött helyére. A Demény-házaspár tanulmányai összegyűjtve is megjelentek (DEMÉNY Lajos–Lidia A. DEMÉNY: *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea*. București, 1986, Editura Kriterion), de ezt követően is több önálló kötet is foglalkozik a XVI–XVIII. századi román kiadványokkal. Példaként a balázsfalvi kiadványok fámetszeteit bemutató Cornel TATAI-BALTĂ könyvét (*Gravorii în Lemn de la Blaj. 1750–1850*. Blaj, 1995, Editura Eventus), és a szlovák Eva Selecká-Márza, a gyulafehérvári román nyomdászatról szóló monográfiáját említhetjük (Eva MÁRZA: *Din istoria tiparului românesc*.

*Tipografia de la Alba Iulia 1577–1702*. Sibiu, 1998. Editura Imago). A román bibliográfia számon tartott képviselőjének Timotei Cipariunak munkája (1855) előtt készült Vasile Popp nyomdászattörténete, amelyet a Márza-házaspár adott ki 1995-ben (Vasile POPP: *Disertație despre tipografia românești în Transilvania și învecinatele țări de la începutul lor până la vremile noastre*. Sibiu, 1838. Ed. Eva MÁRZA, Jacob MÁRZA. Cluj Napoca, 1995. Editura Dacia). Erről kivételesen a *Magyar Könyvszemlében* is megjelent egy alapos recenzió V. ECSEDY Judit tollából (MKsz 1996. 139–142.). A *Bibliografia românească veche (1508–1830) Vol. I–IV. 1903–1944*. kiegészítéseként, illetve a régi román, illetve a románokra vonatkozó kiadványok, a könyvek használatának vizsgálatát is elősegítő leírasi móddal két kötet is megjelent.

MOSORA, Elena–HANGA, Doina: *Catalogul cărții vechi românești din colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga” Cluj-Napoca*. Cluj-Napoca, 1991, Editura Bibliotecii.

A kolozsvári Egyetemi Könyvtár ősnymtatványait is bemutató szerzőpáros most 754 román kiadványt katalogizált, és a katalógust a kötetek tartalmának a bemutatásával együtt adták közre. A budai, a brassói, a szebeni és a balázsfalvi nyomdák számos terméke mellett a bécsi, a iași-i és a rimnici nyomdászok termékei teszik ki a gyűjtemény nagyobb részét. A régebbi tulajdonosok mutatójából látható, hogy az Erdélyi Múzeum Egyesület könyvtára is nagy figyelmet szentelt a román nyomtatványok gyűjtésének.

A nagyváradai Megyei Gheorge Șincai Könyvtár 129 könyvének részletes bemutatását találjuk a következő katalógusban:

MĂLINAS, Constantin: *Catalog de carte românească veche. 1643–1830*. Biblioteca Județeană „Gheorghe Șincai” Oradea. Oradea, 1993, Editura Michail Eminensu. /Bibliotheca bibliologica. Seria de restituiri „Festina lente”. Carti oprite de cenzura comunista. 1./

Nem csupán a román nyelvű kötetek szerepelnek a leírtak között, hanem a jelzett időhatáron belül kiadott román ortográfiák, nyelvtanok, vagy a románok eredetéről írott könyvek is. Az egyes kötetek címleírása az eddigiekben említett kötetekétől, és általában a nálunk is követett szokásoktól sajátosan eltér, de használható. A kéziratos bejegyzéseket ezzel szemben példás részletességgel adta ki a szerző, aki az előszóban is kitér ezek olvasmánytörténeti hasznosíthatóságára.

Amint az eddig bemutatott kötetekből is kitűnik, az erdélyi magyar művelődéstörténet csak adalékokat nyerhet az ilyen kiadványokból, a magyar könyvtárak történetét a romániai és a magyarországi magyar kutatóknak kell megírniuk. A ma meglévő egykori könyvanyag szakszerű katalógusait el kell készíteni, és ezt a munkát csak helyben, a többnyire román állami könyvtárakban lehet elvégezni. A magyar személyzettel, vagy azzal is dolgozó könyvtárak hasonló katalógusa még nem készült el, bár számos komoly eredményeket felmutató könyv jelent meg az utóbbi időben. Jakó Zsigmond és tanítványai, Sipos Gábor, Tonk Sándor, Jakó Klára mellett több könyvtáros – Deé Anikó, Muckenhaupt Erzsébet – dolgozik e feladaton. Örvendetesnek mondható, hogy fiatal kutatók, a tanítványok tanítványai is érdeklődnek kulturális múltunknak ezen szép fejezete iránt.

A pozsonyi egyetem klasszikus filológusai, akik munkásságuk jelentős részét az újlatin irodalom kutatásának szentelték, a szakképzett történészek és könyvtárosok, akik életük jelentős részét Szlovákia hallatlanul gazdag könyvtáraiban őrzött kéziratok és régi könyvek kutatásával töltötték, gazdag hagyatékot hagytak hátra. Könyveket és tanítványokat, akik folytatják munkájukat. A retrospektív szlovák nemzeti bibliográfia munkálatai mellett sor került a középkori kéziratok, az ősnymtatványok számbavételére, és szervezett program szerint folyik a XVI. századi nyomtatványok feltárása is. A könyv-, könyvtár- és olvasmánytörténet kiváló művelői, Josef Repčák, vagy Josef Telgársky mellett a fiatalabbak, Eva Selecká, Viliam Čičaj, Helena Saktorová, vagy Klára Komorová, de mások is megtanulhatták a források tisztelétét (sajnos a következő generációból már nehéz lenne neveket említeni). A szervezett kutatások eljutottak az olvasmánytörténet levéltá-

ri forrásainak feltárásáig, és ezen a ponton is kibővültek azok a kapcsolatok, amelyek a két nemzeti könyvtár (magyar és szlovák) munkatársai között eddig is fennálltak. A helyzet persze nem minden szempontból ilyen rózsás, mint ahogy a legutóbbi mondatokból következne, hiszen ha így lenne, erre a közleményre sem lenne szükség.

A középkori kéziratok legnagyobb szakértője Július Sopko sajnos már nem él. Elvégezte ugyanakkor azt a munkát, amelyet Magyarországon is nagy energiákkal végeznek a Fragmenta Codicum munkacsoport volt, és jelenlegi munkatársai. Katalógusai közül az elsőt, a szlovákiai könyvtárakban lévő kódexek leírását Körmendy Kinga már ismertette (MKsz 1982. 175–177.), de a második és harmadik kötet bemutatása elmaradt:

SOPKO, Július: *Codices medii aevi qui in bibliothecis Slovaciae asservantur ac olim asservabantur. – Stredoveké kódexy slovenskej proveniencie. I. Codices Latini medii aevi bibliothecarum Slovaciae. – Stredoveké latinské kódexy v slovenských knižniciach.* Martin, 1981. Matica Slovenská.

SOPKO, Július: *Codices medii aevi qui in bibliothecis Slovaciae asservantur ac olim asservabantur. – Stredoveké kódexy slovenskej proveniencie. II. Codices Latini medii aevi qui olim in bibliothecis Slovaciae asservantur et nunc in Hungaria et Romania asservantur. – Stredoveké latinské kódexy slovenskej proveniencie v Madarsku a v Rumunsku.* Martin, 1982. Matica Slovenská.

SOPKO, Július: *Codices medii aevi qui in bibliothecis Slovaciae asservantur ac olim asservabantur. – Stredoveké kódexy slovenskej proveniencie. III. Codices ac fragmenta codicum bibliothecarum Slovaciae. – Kódexy a neúplne zachované rukopisy v slovenských knižniciach.* Martin, 1986. Matica Slovenská.

Az egyes kódexek leírása a nemzetközi elvárásoknak megfelelő, és a katalógusokhoz a szokásos konkordanciák mellett a következő mutatók csatlakoznak: initia operum, index specimium, továbbá a személy- és helynevek mutatója a tárgymutatóval együtt. A datált kéziratok kronologikus mutatója sem hiányzik a katalógusokból. A személyneveknél a név előfordulásának minőségét is feltüntette a szerző, tehát a possesszorok, és a bejegyzésekben előforduló nevek is ebben az indexben kereshetők. A tárgymutató a sceptorokat is felsorolja. A magyar címléírásai és névhasználati szokásokhoz szokott szakembert zavarja az egyes nevek és címek szlovákra fordítása (mondjuk Jakub Milánsky *Kázne* című munkájáról nem nagyon jut eszünkbe Jacobus Mediolanensis „Sermones”-e), és abban is biztos vagyok, hogy a neveket ugyancsak fordító nemzetek (például a francia) szakértői sem igazodhatnának el ez alapján. Július Sopko azonban a kódexek részletes leírásával, és a leírásban az eredeti névalak feltüntetésével, továbbá az indexekkel megadja a lehetőséget a tájékozódásra. Számos kódex esetében kiegészíti azokat az ismereteket, amelyeket az eddigi katalógusokból tudhattunk. Mondjuk a Batthyánaeum Szentiványi Róbert által összeállított kézirat katalógusa – amelynek szakszerűségét senki nem vonhatja kétségbe – több ponton kiegészül Sopko leírásában. Például olyan megfigyelést tesz, hogy a Szentiványi 285. (SOPKO III. 399.) írásképe azonos a budapesti Egyetemi Könyvtár Cod. Lat. 73. jelzetű kódexével (CSONTOSI János, MKsz 1879. 69–73.; SOPKO III. 265.), de más példát is említhetnénk.

Amilyen teljesítményt Július Sopko a középkori kéziratok feltárása terén maga mögött hagyott, ahhoz az ő nyomtatványok, illetve a régi nyomtatványok kutatásában Imrich Kotvan munkássága hasonlítható. Több könyvtár állományának bemutatása után megjelent a mai Szlovákia könyvtáraiban található valamennyi inkunábulum leírása.

KOTVAN, Imrich: *Incunabula quae in bibliothecis Slovaciae asservantur. – Inkunábuly na Slovensku.* Martin, 1979, Matica slovenká.

A szerzők nevei szerint (eredeti latin neve szerinti) alfabetikus rendben felsorolt 1236 nyomtatvány leírásában a kötet összeállítója nem feledkezett el a kéziratásos bejegyzések közléséről sem, a possesszorok pedig – az olvasmánytörténet kutatója számára külön örömet okozva – a

névmutatótól elkülönülten szerepelnek a kötetben. Ilyen részletes leírással, ma már jóval nagyobb anyagot bemutatva újra ki kellene adni a SAJÓ–SOLTÉSZ-t is. BORSA Gedeon ezt a katalógust már részletesen bemutatta (MKsz 1983. 11–116.), és ugyancsak ismertette azt a kötetet, amely az 1984-ben elhunyt Kotvan és leánya, Eva Frimmová neve alatt jelent meg 1988-ban a Matica Slovenská ősnymtatványairól (MKsz 1990. 86–87.), amely gyűjtemény gyarapodása is nyomon követhető az összesített katalógus megjelenése óta:

KOTVAN, Imrich–FRIMMOVÁ, Eva: *Incunabula quae Martini in bibliotheca nationali slovacae societatis Matica slovenské dictae asservantur. – Inkunábuly slovenskej národnej knižnice Matice slovenskej v Martine*. Martin, 1988, Matica Slovenská.

Apja munkáját Frimmová más irányban is folytatta, így a mai Szlovákia területén valaha volt könyvtárakból Magyarországra és Romániába került ősnymtatványok katalógusát is kiadta:

KOTVAN, Imrich–FRIMMOVÁ, Eva: *Incunabula de bibliothecis Slovaciae quae in institutionibus regionum externarum asservantur. – Inkunábuly zo slovenských knižnic v zahraničných inštitúciách*. Martin, 1996, Matica Slovenská.

A katalógus szerkezetében követi Imrich Kotvan 1979-ben megjelent kötetét, és az anyaggyűjtés is feltehetően az apja munkája volt. Nem hagyhatjuk szó nélkül az immár német nyelven is a kötetbe került előszó szellemét, amely megítélésünk szerint rossz hagyományokat folytat. A posszessorok jelentős része XVI–XVII. századi könyvgyűjtő, illetve intézmény (világi egyházak, szerzetesi közösségek). Az a gátlástalanság, ahogy ezt a világban szlovák kultúráként interpretálja Eva Frimmová már a szakmai hozzáértést is kérdéssé teszi. Mert lehet vitatkozni azon, hogy az életét csaknem egészében a Magyar Királyságon kívül eltöltő Johannes Sambucus vajon Ján Sambucus slovenský humanista, vagy Zsámboky János magyar humanista, de minek. Feltehetően Sambucus maga nevetne ezen a vitán legnagyobbat (a nyugat-európai kollégáink mellett). Azon azonban még vitatkozni sem lehet, hogy Hans Derschwam, egy morvaországi német – aki valószínűleg sem magyarul, sem szlovákul sem tudott –, szlovák humanista-e, vagy sem. Azt gondolom, hogy komoly szakember, aki a Kárpát-medence XVI–XVII. századi múltját (könyvkultúráját) akarja megismerni, és másoknak bemutatni, annak legalább annyi történelmi tény kell ismerni és tudomásul vennie, mint amennyit a XX. század kutatójának. E szempontból a Matica Slovenská könyvtárának XVI. századi könyveit bemutató kötetek előszavai példaként szolgálhatnak Frimmová asszonynak.

A szlovák kutatás nagy figyelmet szentel a slavica dokumentumok kutatásának, illetve azok önálló nyilvántartásának és kiadásának. E slavica kutatás és újabban alkotott latin szóval slovacica kutatást is magában foglal, ezért különösen érdemes az e kutatások mentén feltárt dokumentumokra figyelniünk (hiszen azok egyben hungaricumok is):

KOTVAN, Imrich: *Slavica saeculi XVI Bibliothecae Universitatis Bratislavensis. – Slaviká XVI. storočia Univerzitnej knižnica v Bratislave*. Bratislava, 1982.

Kotvan szakértelmének megfelelően magas színvonalú, az ősnymtatványoknál alkalmazott leírási szokásokat követő katalógus. A rövid címléírást egy részletes, sormetszetet adó, betűhív címfelvetel követi. A kötet állapotát és a kéziratos bejegyzéseket részletesen ismertető megjegyzés után a nemzetközileg ismert katalógusok azonosító jelzetei találhatóak meg a kötetben. A szláv vonatkozásokat a legteljesebben kell értelmeznünk. Tehát ha mondjuk egy Heliodorus-kiadás, amely Bázelen jelent meg, de lengyel származású a jegyzetek írója, akkor már szerepel a kötetben. A 151 nyomtatványban megőrzött tulajdonosi bejegyzések mutatójának tanulmányozása jó adalékokat szolgáltat a Kárpát-medence olvasmánytörténeti adatbázisához.

FRIMMOVÁ, Eva: *Slaviká v histockých fondoch Univerzitnej knižnice*. Bulletin Univerzitnej Knižnice v Bratislave. Ročník 4. 1993.

Az 1993 szeptemberében Pozsonyban tartott XI. Nemzetközi Szlavisztikai Kongresszus tiszteletére készült kiadványban 39 szláv kéziratot, 10 iszlám (arab és török) szöveget, 6 ősnymtat-

ványt, 26 XVI. századi nyomtatványt, 22 Comeniusszal kapcsolatos XVII–XVIII. századi kiadványt, 23 egyéb XVIII. századi szlavikumot sorol fel. Ezt követi Anton Bernolák és L'udovít Štúr könyveinek felsorolása (23, illetve 24 darab), majd a pozsonyi reformkori szlovák könyvtárból ma is az Egyetemi Könyvtárban (Pozsony) fellelhető könyvek (76), folyóiratok (18) és kéziratok (4) előszámlálása. A kéziratok közül az egyik ezen könyvtár 1846. évi katalógusa. Sajnos az egyes tételek leírásában csak a rövid címfelvétele közli Frimmová, reméljük a teljes, a tulajdonosi bejegyzésekig elmenő bemutatása e könyveknek is megtörténik majd a közeli jövőben.

A Szlovák Nemzeti Bibliográfia retrospektív sorozataként nagyon értékes kötet jelent meg akkor, amikor a szlovák nyelvű, illetve a mai Szlovákia területén kiadott kalendáriumok katalógusát közreadták:

*Bibliografia slovenkých a inorecových kalendárov 1701–1965.* Zostavili Mária KIPSOVÁ, Tatiana VANCOVÁ, Zelmína GESKOVÁ. Matica Slovenská, Martin, 1984. /Slovenská národná retrospektívna bibliografia. Séri B. Periodika./

A kötetet számos mutató zárja, olyan, amelyek segítségével könnyen azonosítható egy-egy szlovák naptár. A kalendáriumok megjelenésének éves mutatója alapján ugyanis jól követhető, hogy az adott évre melyik szervezet adott ki naptárt, illetve az, amely – az egyébként nehezen azonosítható nyomtatványok közül – éppen a kezünkben van, és szeretnénk tudni, ismert-e, vagy sem. A kiadók mutatója segítségével egy-egy időszak szlovák népművelésével foglalkozó szervezetek munkájához nyerhetünk adalékokat. A kötet kiválóan alkalmas összehasonlító – magyar, román, szlovák, német stb. – elemzések elvégzéséhez is, és a Kárpát-medence könyves művelődésének egy érdekes, máig nem igazán kutatott fejezetéhez szolgáltat jó forrásanyagot.

A magyar szakirodalomba is gyakran idézett katalógus, a nagykubinyi Csaplovics könyvtár XVI. századi nyomtatványainak a leírása:

SMETANA, Ján–TELGÁRSKY, Jozef: *Catalogus librorum impressorum saeculi XVI. qui in bibliotheca Čaplovičiana in Dolný Kubín asservantur.* – *Katalóg tlači 16. storočia v Čaplovičovej knižnici v Dolnom Kubíne.* Martin, 1981, Matica Slovenská.

A gyűjtemény történetét röviden bemutató szlovák nyelvű bevezetést a könyvek szerzői betűrendes katalógusa követi. A teljes címleírás mellett közlik a szerzők a tulajdonosi bejegyzéseket, illetve a provenienciára utaló egyéb információkat is. Egy-egy ritka nyomtatvány ugyan fellelhető a gyűjteményben, számunkra azonban azok a példányok érdekesek, amelyek ismert kora újkori könyvgyűjtők bejegyzéseit őrzik (például Thurzó Györgyét).

Egy-egy könyvtár antikva katalógusának a kiadására már sor került, de a teljes Szlovákia területén őrzött XVI. századi nyomtatvány anyag egységes számba vétele csak most, az elmúlt két évtizedben kezdődött el. Az első két kötet már kézbe is vehető:

*Catalogus generalis operum impressorum saeculi XVI, quae in Slovacia asservantur.* – *Generálny katalóg tlači 16. storočia zachovaných na území Slovenska. I.* SAKTOROVÁ, Helena–KOMOROVÁ, Klára–PETRENKOVÁ, Emília–AGNET, Ján: *Opera impressa saeculi XVI, quae in Bibliotheca nationali Slovaca societatis Matica Slovenská Martini asservantur.* – *Tlače 16. storočia vo fondoch Slovenskej národnej knižnice Matice slovenskej.* Martin, 1993, Matica Slovenská.

*Catalogus generalis operum impressorum saeculi XVI, quae in Slovacia asservantur.* – *Generálny katalóg tlači 16. storočia zachovaných na území Slovenska. II.* SAKTOROVÁ, Helena–KOMOROVÁ, Klára–PETRENKOVÁ, Emília: *Opera impressa saeculi XVI, quae in bibliothecis Ordinis Scholarum Piarum asservantur.* – *Tlače 16. storočia v piaristických knižniciach.* Martin, 1997, Matica Slovenská.

Az első kötetben a túrócszentmártoni Nemzeti Könyvtár XVI. századi könyveiről informálódhatunk (2009 kiadvány) VELENCZEI Katalin ismertetésében (MKsz 1994. 235–237.) már kitért a könyv szakmai bemutatására, itt a hangsúlyt inkább arra a tényre helyezzük, hogy a kötetek kéz-

írással bejegyzéseinek kiadásával megelőzték a szlovák kollégák a magyar Nemzeti Könyvtár munkatársait. Igaz, a gyűjtemény koránt sem olyan nagy, mint az Országos Széchényi Könyvtáré, és ők viszont nem közölnek contentát. Az olvasmánytörténet kutatójaként a szlovák kötetnek jobban örülök, s csak remélni lehet, hogy az OSzK antikváinak posztersor bejegyzéseiről is információkat kapunk.

A második kötetben elsősorban a piaristák lévai, nyitrai, podolini, privigyei és pozsonyszentgyörgyi könyvtárából, de más helyekről is származó 1861 antikva leírását találjuk. Szinte mindegyik említett rendháznak ismerjük katalógusát az 1750 előtti időszakból, így az egyes tételek azonosítása – főként tudva, hogy a XVII–XVIII. századi kiadványok is megvannak – autopszia alapján is lehetséges lesz. A megelőző tulajdonosok bejegyzései között több ismert könyvgyűjtő szerepel (például Thurzó György, vagy Otrókócsi Főris Ferenc).

Az egész országra kiterjedő szervezett katalogizáló munka mellett az egyes kisebb gyűjtemények is igyekeznek felmutatni értékes állományukat. Ezek közül említjük a következő kiadványt:

VIERIKOVÁ, Mária: *Tlače 16. storočia v zbierkach ústrednej knižnice Slovenskej akadémie vied*. Bratislava, 1996.

A Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében 67 XVI. századi nyomtatványt őriznek, 10 olvasható ezen kívül faksimile kiadásban, 51 pedig mikrofilmen. A szakmai ismertetése e kötetnek már megjelent (V. ECESEDY Judit, MKSz 1997. 489–492.), így a részletesebb ismertetéstől eltekinthetünk.

Azok a könyvtárak, ahol nagyon kevés ősymtatvány, vagy XVI. századi kiadvány található, az 1918 előtt beszerzett állomány bemutatására koncentrálnak. Ilyen a beszercebányai is:

*Tlače do roku 1900 vo fonde SVK Banská Bystrica*. Zostavila Terézia UHERKOVÁ. Banská Bystrica, 1995. Státna Vedecká Knižnica.

Szerzői alfabetikus rendben a beszercebányai Városi Könyvtár 1900 előtti állományának leírását vehetjük kézbe e munkával. Az ismertetés írója talán megengedhet magának annyi szubjektivitást, hogy elmondja, nagy várakozással nyitotta ki a kötetet, s rögtön a tulajdonosi bejegyzések mutatójánál. A XVI–XVIII. századi olvasmányműveltség kutatójaként azonban csalódnia kellett, mert a bejegyzések szerint a régi Beszercebánya könyvtáraiból alig került a mai könyvtárba egy-egy darab. Örülhetünk természetesen annak is, hogy a XIX. századi kisebb gyűjtemények számos darabja hollétéről szerezhetünk tudomást e katalógusból. A teljesnek mondható címléírás tehát kitér a provenienciára is, jelzi a kötetekben szereplő pecséteteket is. Precíz, szép könyvtáros munka.

A következő két kiadvány katalógusnak ugyan nem nevezhető, de kedves emlékkönyvek, amelyeket a trencsényi és a pozsonyi nyomdászat történetének jeles évfordulóira állított össze a közelmúltban elhunyt Jozef Telgársky. A rövid szlovák és német nyelvű bevezetést a városok nyomdászati termékeinek címlapfotói követik. Trencsényből 95, Pozsonyból az egyes nagyobb nyomdák szerint csoportosítva 250.

TELGÁRSKY, Jozef: *350 rokov typografie v Trenčine*. Trenčín, 1987.

TELGÁRSKY, Jozef: *Typographia Bratislavensis 1477–1918*. Posonium, Prešporok, Pressburg, Pozsony, Bratislava. Univerzitná knižnica Bratislava, 1992.

Horvátország az elmúlt két évtizedben viharos történelmi korszakát élte át, nem csodálható, ha nem tudott nagy energiákat szabaddá tenni a régi könyvek és a kéziratok katalogizálására. A magyar művelődéstörténet szempontjából Horvátország nem egységes terület. A déli része inkább kötődik az itáliai hagyományhoz, s nem szervez része a Kárpát-medencének. Ez tükröződik a magyar retrospektív bibliográfia (RMNy) összeállítóinak felfogásában, de a horvát szakemberek véleményében is. Az olasz és francia specialistákkal közös konferenciáik látókörébe az északi részről Zágrábon kívül alig esik valami (már ami a XVI–XVII. századok illeti). E szempontból csak a tájékoztatás kedvéért említek három fontos, megismerendő tanulmánykötetet: *Les croates*



*et la civilisation du livre. Actes du 1<sup>er</sup> Symposium international d'études sur l'aire culturelle croate.* Publ. par Henrik HEGER, Janine MATILLON. Paris, 1986, Presse de l'Université de Paris-Sorbonne. /Croatia Parisiensia. 1./ *L'Umanesimo in Istria*, a cura di Vittore BRANCA. Firenze, 1983, Olschki. /Civiltà veneziana. Studi 38./; *Il libro nel bacino adriatico (secc. XV–XVIII.)*, a cura di Sante GRACIOTTI. Firenze, 1992, Olschki. /Civiltà veneziana. Studi 44./

Borsa Gedeon már ismertette a zadari Tudományos Könyvtár XVI. századi nyomtatványainak kiadott katalógusát (MKsz 1988. 93–94.), kiemelve, hogy magyar szempontból nem éppen gazdag gyűjteményről van szó (Pavao GALIĆ: *Catalogus librorum saeculo sedecimo typis impressorum, qui in Scientiarum Bibliotheca Jadrensi asservantur. – Katalog knjiga tiskanih u XVI stoljeću, koje se čuvaju u zadarskoj Naučnoj biblioteci.* Zadar, 1987). Nem így a zágrábi Nemzeti és Egyetemi Könyvtár, amelynek gazdagságára elég csak annyi utalás, hogy Zrínyi Miklós könyvtárának ma ismert darabjait is itt őrzik. 1991-ben kiadták a kéziratgyűjtemény katalógusának első darabját:

*Catalogus manuscritorum in Bibliotheca Nationali et Universitaria Zagrabiae exstantium. – Katalog rukopisa Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu.* Oradio Šime JURIĆ. Knjiga 1. Zagreb, 1991.

658 kéziratos kötet nagy szakértelemmel készült, részletező leírása található meg ebben a kiadványban. Az egyes tételek leírása valóban részletező, például ha egy korabeli könyvjegyzékről van szó (pl. Josip Kušević, XIX. sz. első fele), akkor a jegyzék rendjét is közli, illetve azt, hogy az egyes szakcsoportokhoz hány tétel tartozik. Ugyanígy ha egy krónika kerül leírásra, az egyes fejezetek címeiig részletezően feltárt a kézirat. Számunkra fontos, és a kötet nemzetközi használatát is megkönnyítő tény az, hogy a magyar, latin, olasz, vagy német kéziratok címeit nem fordítja horvátra, illetve horvát nyelven csak magyarázatot fűz a kéziratához. Mondhatnánk ezt ugyan természetesnek is, de régiókban – valljuk meg – van az ellenkezőre is példa.

A szerbiai területek élete sem kedvez a humán jellegű kutatásoknak, illetve a tudományos könyvkiadásnak. A szabadkai Városi Könyvtár mindkét nagyobb régi könyvgyűjteményéből, tehát Milkó Izidor író, és Zomborčević Vince orvos hagyatékából is rendeztek kiállítást 1981-ben és 1986-ban, de az ezen alkalmakkor megjelent néhány oldalnyi jegyzék nem tekinthető katalógusnak. A szerb kéziratok katalogizálása ugyanakkor, ha nehézségekkel is, de szépen halad. Ezeknek magyar művelődéstörténeti vonatkozása azonban nagyon kevés.

A magyarországi humán tudományok szakemberei azt hiszem sokrétű és aktív kapcsolatban állnak Ausztria különböző kutató helyeivel, különösen a burgenlandi tartományi kulturális kormányzathoz tartozókkal. Rendszeresen részt vesznek a szalónaki megbeszéléseken (Schlaininger Gespräche) és a mengersdorfi találkozókön. Ezekben a könyvkultúra is volt már kiemelt téma (*18. Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modini Celje 1986. Vpliv in učinki tiskarstva in tiskov v panonskem prostoru de jožefiniskih reform. – Utjecaj i učinci tiskarstva i tiskanih djela u panonskom prostoru de jozefiniskih reformi. – Buchdruck und Druckschriften im pannonsischen Raum bis zu den josephinischen Reformen – Einfluss und Auswirkungen. – A könyvnyomtatás és a nyomtatványok hatása és eredményei a pannon térségben II. József reformjai előtt.* Maribor, 1988.) A tartományi helytörténeti kutatásoknak számos kiváló könyvsorozat az eredménye, s ezek létrehozásában is az együttműködés segített. Sokat profitált Ludwig Kuzmich is a magyar retrospektív nemzeti bibliográfia anyagából akkor, amikor a burgenlandi horvát nyomtatványokat vette számba:

KUZMICH, Ludwig: *Kulturhistorische Aspekte der burgenlandkroatischen Druckwerke bis 1921 mit einer primären Bibliographie.* Eisenstadt, 1992. /Burgenländische Forschungen. Hrsg. vom Burgenländischen Landesarchiv. Sonderband X./

A kötetben a téma monografikus feldolgozása mellett megtalálható egy szakirodalmi bibliográfia és az egyes nyomtatványok részletező leírása. A horvát nyelvű könyvek tartalmáról mindig ad a szerző néhány mondatos német nyelvű összefoglalást is.

Egészen más kutatásokhoz kötődik az az annotált bibliográfia, amely a bécsi, a pozsonyi és a pest-budai folyóiratokról készült. (Ismertette: KÓKAY György, MKSz 1989. 313–314.) Az irodalomtörténeti szakemberek használták, de igazából nem került a szakmai köztudatba:

SEIDLER, Andrea–SEIDLER, Wolfram: *Das Zeitschriftenwesen im Donauraum zwischen 1740 und 1809. Kommentierte Bibliographie der deutsch- und ungarischsprachigen Zeitschriften in Wien, Preßburg und Pest-Buda.* Wien-Köln-Graz, 1988. Böhlau. /Schriftenreihe der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts. Bd. 1./

A katalógus egészen új perspektívát nyit a XVIII. század második felében kialakuló olvasói réteg kutatásához. Ha valaki történelmet, vagy irodalomtörténetet tanult tudta, hogy a felvilágosodás századának milyen általános tendenciái vannak az irodalmi- és kulturális élet intézményeinek változásában. Azt hiszem kevesen szembesültek azzal a ténnyel, hogy 1760 és 1800 között több mint 400 folyóirat jelent meg a Monarchia három városában. Az egyes lapok alapításának és megjelenésének alapinformációi mellett szemléletes grafikonok, statisztikai táblázatok segítik az eligazodást ebben az anyagban.

Ha már nem is tartozik a szomszédos országok közé Oroszország, mégis fontos figyelni arra a megindult katalogizálási munkára, amely nyilván legalizálni próbálja a második világháború alatti, és az azt követő rablásokat, de úgy tűnik egyelőre meg kell elégednünk azzal, hogy tudunk az egykori magyarországi könyvtárak anyagának hollétéről. Elvileg az sem kizárt, hogy kutathatóvá is válik ez az anyag. Az a frissen indult könyvsorozat, amely az állami könyvtárak XVI. századi könyvvállományát teszi majd katalógus szinten nyilvánossá nagy szakértelemmel és pontossággal készül.

*Catalogus librorum sedecimi saeculi qui in totius Rossiae Reipublicae litterarum externarum bibliotheca asservantur.* – *Vszerosszijszkaja goszudarsztvennaja biblioteka inosztrannoj literaturü (VGBIL).* Curavit N. V. KOTRELEV. *Pars prima. Libri verba Germanica continentes.* – *Katalog nemeckojazücsnüh izdanij XVI veka v fondah VGBIL.* Composuerunt E. A. KORKMAZOVA, A. L. PONOMAREV. Mosquae, 1992. Rudomino.

A Németország, Lengyelország, Csehország és az egykori Magyarország területéről származó XVI. századi német nyelvű kötetek közül 84 darab Esterházy Pál egykori kismartoni könyvtárából származik (az ottani ferences rendházból vitték át a kastélyba), két kötetben szerepel Simon Gerengel soproni lelkész, egyben pedig Szuhay István váci püspök kézjegye. Ezen személyiségek könyvtárának rekonstruálásakor jól szolgál majd ez a katalógus.

Évekig reménykedtünk, hogy a sárospataki Református Kollégium Budapestre menekített, és onnan Oroszországba hurcolt könyveit egykor visszakapja a nagy múltú gyűjtemény. Sajnos nincsen olyan politikai súlya az országunknak, hogy nyomást tudna gyakorolni az orosz államra, s így még sokáig várhatjuk vissza a köteteket, amelyeknek jegyzéke megjelent:

*Displaced Books from Sárospatak Calvinist College Library (Hungary) in the collections of Nizhny Novgorod Regional Research Library. Catalogue.* – *Trofejnuë knigi iz biblioteki Sarospatakszkogo reformatszkogo kolledzsa (Vengrija) v fondah Nizsegorodskoj goszudarsztvennoj oblasznoj universzalnnoj naucznoj biblioteku.* Katalog. Compiled by E. ZHURAVLEVA, N. ZUBKOV, E. KORKMAZOVA. Moscow, 1997, Rudomino.

Az előzőnél sokkal igénytelenebb szakmai munkát takar a kiadott jegyzék, ezért sem neveztem katalógusnak. Az 1300 nyomtatványt és 8 kéziratos kötetet szerzői betűrendben sorolják fel a kötet összeállítói. Talán nem meglepő, hogy az orosz kollégák a címleírásban is átírták a helyneveket a mai aktuális állami elnevezésre, tehát ami Cassan lett kiadva, az Košice lett, ami Colosvaratt, az Cluj, hiszen tudomásul kell venni mindenkinek, hogy amit egyszer valaki megszerzett, az az övé. Az pedig hogy szakmailag sületlenség a dolog, az nem számít, hiszen nem szakmai céllal készült a kiadvány(?). Ezért nem is csodálkozhatunk, ha az egyes kötetekben lévő

kézírásos bejegyzéseket sem tartották a címléírás részének. Számukra ezek a nevek úgysem mondhatnak semmit, pedig ez nagy veszteség az olvasmánytörténet kutatói számára. Elbeszélésből tudom, hogy az egyik Biblia Lorántffy Zsuzsanna személyes tulajdona volt, de azt, hogy a könyvek közül melyek tartoztak a Rákóczi család bibliotékájába, az legfeljebb egy Nyizsnyij Novgorodi kutatóúton derülhetne ki. A feltüntetett kéziratok feldolgozásához is szakértő kellene. A címek így is sokat sejtetőek, Leonardo Bruni, Martin Luther (levele Révay Ferenchez), Johannes Bocatius kéziratai mellett érdekes XVII. századi politikai iratok, illetve néhány iskola-dráma szövege található az elvitt könyvek között.

Nem gondolom, hogy az említett kötetek ismertetését elvégeztem, fontos lenne, ha az egyes részterületek hazai, vagy határokon túli magyar szakemberei nagyobb figyelemmel lennének a magyar kollégáik munkája iránt, és így ezeknek a könyveknek a szakmai értékelése is megszülethetne.

Befejezésként meg kell említenem még azt a sajnálatos tényt is, hogy igazából a Magyarországon kiadott nyomtatott régi könyv- és kézirat katalógusokat sem ismerjük. A könyvtárak viszonylagos jó együttműködésének köszönhetően a helyi kiadványok eljutnak ugyan egymáshoz, de a szakma legrangosabb folyóiratához a szerzők, és a kiadók már nem juttatják el kiadványaikat, így azokról a szakmai bírálat is elmard.

MONOK ISTVÁN